

Jos de Beus

HOE HET NIEUWE EVOLUTIONISME DE SOCIALE WETENSCHAPPEN KAN UITDAGEN

Nederlands evolutionisme gesitueerd

Sinds de Tweede Wereldoorlog duikt het evolutionisme geregeld op in de sociale wetenschappen. De historicus Romein lanceerde de wet van de remmende voorsprong in *Het onvoltooid verleden* (1948) en *In de hof der historie* (1951). Van Doorn (1958) herinterpreteerde dit in termen van een regelmatige verstroeving van sociale verandering. Maar hijzelf en zijn generatiegenoten van de *Sociologische Gids* werkten dat niet programmatisch uit. Pas in de jaren zeventig ontstond zoiets als een Nederlands evolutionisme met *Evolutie en revolutie* (1970) van de socioloog Wertheim, de herlezing en herformulering van Elias' civilisatietheorie door Goudsblom (1970), *Konvergentie en evolutie* (1971) van de econoom Van den Doel, de politieke antropologie van Claessen en Kloos (met hun leerboek *Evolutie en evolutionisme* uit 1978) en wat later *Foundations of Social and Political Processes* (1982) van de politicoloog De Vree.

De Elias-school bloeit nog altijd, daarnaast is er het werk van de Amsterdamse wetenschapssocioloog Leydesdorff en zijn onderzoeksgroep.¹ Maar verder heeft dit allemaal geen sporen nagelaten. Er kwamen nieuwe grondtheorieën op, zoals de rationele-keuzetheorie en de vertoogtheorie, terwijl de belangstelling van Nederlandse beoefenaren der sociale wetenschappen sowieso niet de ontwikkeling van theoretische stelsels betrof. Tekenend is bijvoorbeeld dat de moderne klassieker *An Evolutionary Theory of Economic Change* (1982) van Nelson en Winter niet ver doordrong in de onderzoekscholen van Nederlandse economen.² De kentering kwam pas in 2001 toen nwo op aandrang van psychologen een interdisciplinair subsidieprogramma opzette over evolutie en gedrag.

Het evolutionisme heeft elders echter niet stilgestaan in de speltheorie (Axelrod, Skyrms), de biologie (Dawkins, Maynard Smith, De Waal), de psychologie (Sober, Wilson), de antropologie (Boyd, Richerson), de politicologie (Diamond, Spruyt), de economie (Hirshleifer, Hodgson), de filosofie (Dennett, Nozick) en de populaire wetenschap (Ridley, Wright, Fukuyama, Singer).³ Er bestaat, grofweg, een tweedeling. Economen, psychologen en filosofen onderzoeken de variatie, selectie en overleving van eigenschappen van groepsleden, zoals rationaliteit, individualiteit en ook altruïsme. Antropologen, politicolo-

gen en sociologen onderzoeken de evolutie van eigenschappen van sociale structuren en culturen. (Zie bv. Runciman 1983, 1989, 1997.)

De nieuwe evolutieleer in de Nederlandse sociologie ondervraagd

Koopmans is uitzonderlijk omdat hij de evolutieleer toepast op eigenschappen van individuen en groepen *en* hij deze toepassing verbindt met de sociologie van het altruïsme (Comte, Parsons, Castells). Zijn programmatische oratie is diepzinnig, eigenzinnig en veelbelovend. Ik uit mijn bewondering door een drietal vragen op te werpen over zaken die door de jonge hoogleraar nog kunnen worden opgehelderd.

De eerste vraag betreft de te verklaren variabele, namelijk naastenliefde. Het is me niet helemaal duidelijk hoe de algemene verklaringsschets eruit ziet waarin de evolutie van naastenliefde centraal moet staan. Er bestaan twee andere gedragsvariabelen die minstens zo belangrijk zijn voor de inrichting en veerkracht van gemeenschappen, namelijk de bereidheid tot zelfonderzoek en het stellen van doelen en de bereidheid tot zelfbinding aan de tucht van groepen (leiding, regulering, begrenzing). De begrippenparen rationalisme-traditionalisme en individualisme-collectivisme moeten worden onderscheiden van het begrippenpaar egoïsme-altruïsme. Allemaal horen ze thuis in een uitgewerkte schets voor het onderzoek naar de ontwikkeling van samenlevingen in de evolutionaire sociologie.

Stel dat Koopmans dit zou overnemen. Dan rijst dus een specifieke eerste vraag naar de functies van verschillende vormen van gedrag. Sommigen onderzoeken de ego-baten en ego-functies van egoïstisch gedrag van bepaalde actoren, zoals uitsluiting en uitbuiting. Wie wordt waarom en op welke manier machtiger en rijker door egoïstisch repertoire (Wicksteed 1910)? Hiertegenover staan de alter-baten of alter-functies van altruïstisch gedrag, zoals hulp en geefgedrag. Wie draagt waarom en op welke manier bij tot het welzijn van derden? (Vgl. Collard 1978; Kolm 1982.)

Maar de aantrekkingskracht van een evolutionaire sociale wetenschap ligt toch vooral in contra-intuïtieve aandacht voor onbedoelde gevolgen. Onder welke omstandigheden draagt sterk egoïstisch handelen zoals eenhoofdige leiding, meedogenloze concurrentie en hedonisme bij tot de veerkracht van de desbetreffende samenleving en de levenskwaliteit daarbinnen? Dit is de interessante, ja subversieve probleemstelling van Mandeville-Smith. Maar ook: onder welke omstandigheden draagt sterk altruïstisch handelen zoals sterven voor het vaderland, vrijgevigheid zonder voorwaarden en burgerlijke ongehoorzaamheid (zoals ambtelijk klokkeluidersgedrag) bij tot zelfbehoud en zelfverbetering in een of andere ego-betekenis? Dat is de probleemstelling van Kropotkin, auteur van *Mutual Aid* (1902) en Titmuss, auteur van *The Gift Relationship* (1971).

Hier rijst mijn tweede vraag. Moet het altruïsme naar voren worden gehaald omdat een sociaal mensbeeld tot de dragende postulaten van de algemene sociologie behoort?⁴ Anders gezegd, heeft altruïsme een soort van primaat in de sociologische theorie (*homo socialis*, rolgedrag), op één lijn te stellen met het primaat van eigenbelang in de neoklassieke economische theorie (*homo economicus*, keuzegedrag)? Het antwoord op deze vraag bij Koopmans is noch voor de hand liggend noch afdoend. Hij lijkt te willen zeggen dat een gradatie van egoïsme en altruïsme universeel is, waar de onderlinge verhouding (heerschappij, menging, verscheidenheid) naar plaats en tijd kan uiteenlopen. Het constituerende mensbeeld van een zuivere sociologische theorie moet in het licht van evolutiedenken dus ergens anders worden gezocht, zeg bij het aanpassings- en leervermogen van de mens. Dat heeft Simon (1983), de theoreticus van gebonden rationaliteit ofwel bevredigende probleemoplossing, voorgesteld. Maar Koopmans wil een grotere afstand tot de rationele-keuzetheorie, die zijns inziens de ruimte en vrijheid van objectief succesrijke doelgerichtheid overschat. Hij zal dus met een uitdrukkelijk alternatief mensbeeld moeten komen.

Mijn derde en laatste vraag betreft de variatie van identificaties, het piéce de résistance van de oratie. Koopmans maakt geen onderscheid tussen vormen van egoïsme, maar wel tussen vormen van altruïsme. Het verwantschapsaltruïsme is sociaal-wetenschappelijk het minst raadselachtig. Het wederkerig altruïsme is voor de verklaring van de ontwikkeling van samenlevingen veel belangrijker dan verwantschapsaltruïsme, zoals de studies naar de opkomst van ruilverkeershuishoudingen en naar oplossing van collectieve-actieproblemen als het Prisoner's Dilemma Game en het Assurance Game laten zien. Maar dit altruïsme kan even goed als een vorm van intelligent egoïsme worden beschouwd.

Blijven over het groepsaltruïsme, het ideologisch altruïsme en het missionaire altruïsme. Om te beginnen stel ik voor deze onderscheiding te herzien. Sen heeft een befaamd onderscheid gemaakt tussen positieve vereenzelviging op basis van medegevoel (*sympathy*) of op basis van betrokkenheid (*commitment*).⁵ In het eerste geval voel ik zo sterk met een ander mee, dan ik een bepaalde toename van diens inkomen, consumptie, welvaart of welke eenheid van vergelijking dan ook beleef als een persoonlijke verbetering, ook in verhouding tot een toestand waarin ikzelf die toename zou krijgen en die ander niet. In het tweede geval hecht ik zo grote waarde aan een bepaald samenlevingsideaal, dat ik het doel van actieve deelname en deling van verantwoordelijkheid belangrijker acht dan het doel van persoonlijke welvaartsvermeerdering. In dit geval breng ik een offer, wat de reden is dat men hier van idealisme of moralisme zou kunnen spreken eerder dan van altruïsme.

Medegevoel ofwel altruïsme betreft vooral duurzame kleine groepen (zoals buurten). Het gaat om samenwerking op basis van interacties in concrete situaties dan wel van relaties, zoals gezinsbanden, contractbanden of banden in

netwerken (eventueel nog versterkt door antipathie tegenover andere groepen, hier gezinnen, marktpartijen of netwerken). Iemand geeft geen egoïstische lading en zin meer aan het streven naar eigen welvaartsvergroting. Medegevoel speelt ook ingeval van tijdelijke grote groepen (bewegingen, zoals een grensoverschrijdende actie voor hulp aan slachtoffers van natuurrampen).

Betrokkenheid ofwel idealisme betreft duurzame grote groepen (zoals natiestaten). Het gaat ditmaal om samenwerking zonder concrete omgang of opgebouwde verhouding. De samenwerking wordt gedreven door moreel geladen beelden van de gewenste samenleving (zoals een beeld van burgerschap en rechtvaardigheid). Iemand behoudt de egoïstische visie op welvaart, maar laat het eigen gedrag leiden door ruimere doelen en de erkenning van doelen van anderen. Betrokkenheid speelt ook in tijdelijke kleine groepen (sekten, zoals zelfmoordcommando's).

Welnu, het ideologische en het missionaire altruïsme van Koopmans passen beide in Sens begrip van betrokkenheid, terwijl Koopmans' begrip van groepsaltruïsme lijkt te passen bij een alsof-verwantschap: Sens medegevoel. (Dit laatste is mijn eigen uitleg omdat Koopmans zelf groepsaltruïsme en ideologisch altruïsme door elkaar gebruikt.) Dit begrip zou voor allerlei collectieven moeten kunnen worden uitgewerkt: niet enkel nationale samenlevingen, maar bovendien generaties, klassen, professies, religies (denominaties), sekten, enzovoort. Een natiestaat kan bijvoorbeeld werken bij de gratie van een quasifamiliaire beleving van verbondenheid (etnisch nationalisme).

De vraag is nu wat omgevingsdruk en strijd teweegbrengen. Worden zowel het altruïsme als het idealisme versterkt, worden ze beide verzwakt, wordt een van de twee juist sterker, of is er helemaal geen samenhang? De vraag is ook welke effecten de toename of afname van deze (des)identificaties heeft op selectie en voortbestaan van de desbetreffende gemeenschappen. Koopmans' redenering wordt bevestigd als samenlevingen van een egoïstisch type evolutionair instabiel blijken te zijn (zeg zuidelijk Italië tegenover noordelijk Italië of Californië versus Zweden). Maar hij moet ook nagaan of samenlevingen van een altruïstisch type (mega-collectief medegevoel) het beter doen dan samenlevingen van een idealistisch type (zeg communistische regimes). Het kan zijn dat Sens onderscheid empirisch niet vol te houden is als we naar werkelijk bestaand nationalisme, islamisme, communisme, liberalisme enzovoort kijken. Dan wordt de vraag of de ene menging van lotsverbondenheid, geest, ideologie en missie het beter doet in evolutionair perspectief dan de andere menging (zeg West-Duitsland tegenover Oost-Duitsland in 1945-1990; burgerlijke versus etnische natiestaten; seculiere versus religieuze rechtsstaten; conservatieve versus liberale verzorgingsstaten). (Vgl. de Beus 1985.)

Ik beschouw Koopmans' betoog naar aanleiding van Pater Damiaan over nabootsing van het onbaatzuchtig handelen van gevers door ontvangers als briljant. Maar wanneer ik me een eerste beeld vorm van alle historische gestalten van missionair altruïsme, dan vallen drie aspecten op.

Een: wanneer men al in de buurt komt van zuivere, hogere, alomvattende moraal, dan kan dit verfijnde idealisme niet goed in verband worden gebracht met groepsstrijd, onder meer door het ontbreken van een buitengroep en een vijandbeeld. Twee: veel missies in de echte wereld van gisteren en vandaag gaan terug tot een gemengde motivatie, dus met inbegrip van egoïsme en realisme van de zijde van degene die goede werken verricht. Verleiding, drang en dwang werden en worden zo nodig allemaal ingezet. En drie: net als Jezus en Pater Damiaan wenst de typische missionaris dat de ontvangers zich aan haar of hem spiegelen, met andere woorden, dat er steeds meer bekeerden en virtuele soortgenoten zullen zijn na haar of zijn dood, en de missionaris aldus als het ware blijft voortleven. Dat lijkt me een egoïstisch verlangen, de wens op sporen na te laten en niet voor niets te hebben geleefd.⁶

Noten

¹ Goudsblom en Wilterdink 2000 alsmede Goudsblom 2001. Zie bijv. Leydesdorff 2001.

² Zie hierover Elster 1983, 138-150. Wel verscheen een Nederlands proefschrift over Nelson en Winter met aandacht voor het altruïsme: Vromen 1994.

³ Zie de literatuurlijst van Koopmans alsmede Hallpike 1986; Barkow, Cosmides, en Toobey 1992; Hodgson, 1993; Nozick 1993, 107-132; Spruyt 1994; Dennett 1995; Skyrms 1996; Fukuyama 1999; Singer 1999; Wright 2000; Richardson en Boyd 2005; alsmede recente leerzame boekbesprekingen als Lewontin 2005 en Ziff en Rosenfeld 2006.

⁴ Zie de argumenten voor een onderzoeksprimaat van egoïsme in Brennan en Buchanan 1985. Vergelijk Hennipman 1945; Van Winden 1987; Beus 1991, 1994. Het gaat om argumenten als volledigheid (verslaan, beschrijven, verklaren, voorspellen, beoordelen), realisme, heuristische waarde, methodologie, therapie, grondwettelijk redeneren, maakbaarheid, esthetiek en stijlgevoel.

⁵ Sen 1982, 84-106; 2002, 33-7. Sen keert zich overigens tegen evolutionisme als sociale filosofie, tegenover Singer dus (2002, 484-500).

⁶ Vgl. Nozick 1981: 582-585.

Literatuur

Barkow, J., L. Cosmides en J. Toobey (red.) (1992) *The Adapted Mind*. Oxford: University Press.

Beus, J. de (1985) Nederland in evolutionair perspectief. *Beleid & Maatschappij* 12, 55-67.

Beus, J. de (1991) De onttroning van het eigenbelang in de harde politieke wetenschap. *Acta Politica* 26, 383-423.

Beus, J. (1994) Het nieuwe rationele-keuze institutionalisme. *Beleid & Maatschappij* 21, 246-260.

Brennan, G. en J.M. Buchanan (1985) *The Reason of Rules*. Cambridge: Cambridge University Press.

Collard, D. (1978) *Altruism and Economy*. Londen: Martin Robertson.

- Doorn, J.A.A. van (1958) Verstroeving van sociale verandering: een herinterpretatie. In: S.J. Groenman et al. (red.) *Het sociale leven in al zijn facetten (deel 11)*. Assen: Van Gorcum, 899-916.
- Dennett, D. (1995) *Darwin's Dangerous Idea*. New York: Simon & Schuster.
- Elster, J. (1983) *Explaining Technical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (1999) *The Great Disruption*. New York: Simon & Schuster.
- Goudsblom, J. Bij de tweede druk van 'Über den Prozess der Zivilisation'. *Mens en Maatschappij* XLV, 352-361.
- Goudsblom, J. en N. Wilterdink (red.) (2000) *Sociale evolutie*. Groningen: Wolters-Noordhoff. Goudsblom, J. *Stof waar honger uit ontstond*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Hallpike, C.R. (1986) *The Principles of Social Evolution*. Oxford: Clarendon Press.
- Hennipman, P. (1945) *Economisch motief en economisch principe*. Amsterdam: Noord-Hollandse Uitgeversmaatschappij.
- Hodgson, G. (1993) *Economics and Evolution*. Cambridge: Polity Press.
- Kolm, S.-C. (1982) *La bonne économie, la réciprocité générale*. Parijs: PUF.
- Lewontin, R.C. (2005) The War over Evolution. *New York Review of Books* 52 (16) 20 oktober 2005.
- Leydesdorff, L. (2001) *A Sociological Theory of Communication*. Parkland: Universal Publishers.
- Nelson, R. en S. Winter (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Nozick, R. (1993) *The Nature of Rationality*. Princeton: University Press.
- Nozick, R. (1981) *Philosophical Explanations*. Oxford: University Press.
- Richardson, P.J. en R. Boyd (2005) *Not by Genes Alone. How Culture Transforms Human Evolution*. Chicago: University Press.
- Runciman, W.G. (1983, 1989, 1997) *A Treatise on Social Theory*. Cambridge: University Press.
- Sen, A. (1982) *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Blackwell.
- Sen, A. (2002) *Rationality and Freedom*. Cambridge: Harvard University Press.
- Simon, H. (1983) *Reason in Human Affairs*. Oxford: Blackwell.
- Singer, P. (1999) *A Darwinian Left*. Londen: Weidenfeld & Nicholson.
- Skyrms, B. (1996) *Evolution of the Social Contract*. Cambridge: University Press.
- Spruyt, H. (1994) *The Sovereign State and its Competitors*. Princeton: University Press.
- Vromen, J. (1994) *Evolution and Efficiency*. Delft: Eburon.
- Wicksteed, P.H. (1910) *The Common Sense of Political Economy*. Londen: Routledge.
- Windén, F.A.A.M. (1987) Man in the Public Sector. *Economist* 135, 2-28.
- Wright, R. (2000) *Nonzero*. New York: Pantheon Books.
- Ziff, E. en I. Rosenfeld (2006) Evolving Evolution. *New York Review of Books* 53, 8/11 mei 2006.